

MIKKO IMMANEN

Adorno oikeistoradikalismien viehätystä

Theodor W. Adorno, *Näkökulmia uuteen oikeistoradikalismiin* (Aspekte des neuen Rechtsradikalismus. Ein Vortrag, 2019). Suom. Sauli Havu. Vastapaino, Tampere 2020. 86 s.

”Amerikka ensin” -tyyppisten mantrojen globaali suosio 2010-luvulla kielii suurten ihmisjoukkojen tarpeesta lääkittää järkyttyä omanarvontuntoaan avoimen rasistisella tai vähintäänkin ”toiset” ulossulkevalla ryhmäidentiteetillä. Miksi? Ilmiön ymmärtäminen vaatii nykyisen tieteellisen erikoistumisen myötä harvinaiseksi käynnyttä pyrkimystä kokonaishahmotukseen. Tällaisen tarjoaa Theodor W. Adornon (1903–1969) häkellyttävän ajankohdainen puheenvuoro yli 50 vuoden takaa.

Näkökulmia uuteen oikeistoradikalismiin on Adornon Wienissä vuonna 1967 pitämä esitelmä, jonka aiheena on äärioikeistolaisen Saksan kansallisdemokraattisen puolueen (Nationaldemokratische Partei Deutschlands, NPD) nousu seitsemään osavaltio-parlamenttiin Länsi-Saksassa 1960-luvun lopulla. Vaikka epäonnistumista vuoden 1969 liittopäivävaaleissa seurasi puolueen paluu marginaaliin, muukalaisvastaisen Vaihtoehdo Saksalle -puolueen (AfD) menestyksen myötä Adornon vasta heinäkuussa 2019 julkaistu puheenvuoro nousi heti *bestselleriksi* Saksassa. Nyt se on luettavissa myös suomeksi Sauli Havun hienona käännöksenä.

Adorno tunnetaan synkistä historianfilosofisista pohdintoista holokaustin, stalinismin ja amerikkalaisen kulttuuriteollisuuden pimentämästä maailmasta, jossa järjen rippeitä löytyi vain harvojen taideteosten esteettisestä vastarinnasta. Vähemmälle huomiolle on jäänyt Adornon sodan jälkeinen rooli aktiivisena julkisena keskustelijana ja Saksan opastajana valistuksen ja natsimenneisyyden työstämisen tielle. Tässä roolissa hän

osallistui myös Ronald Inglehartin ”hiljaiseksi vallankumoukseksi” kutsumaan laajempaan kulttuurimurrokseen, jossa yleinen suvaitsevaisuus ja demokratiamyönteisyys 1960-luvulta lähtien vähitellen syrjäyttivät me-toiset-jakoihin nojanneet kovat nationalistiset arvot¹. Radikaalin oikeistopopulismien nousu on kuitenkin tuonut nämä arvot takaisin. Adornon analyysi äärioikeistolaisen NPD:n suosion syistä auttaa ymmärtämään AfD:n ja muiden pelottavan salonkikelpoisten ”etnonationalistien” vetovoimaa.

Mitä NPD silloin, sitä AfD tänään

Adornolle NPD:n suosio kertoi etupäässä ahdistuneesta keskiluokasta, jota kalvoi teknologisen kehityksen aiheuttama työttömyyden ja tarpeettomuuden pelko. Samoin AfD:n kannattajat kärsivät, objektiivisesta

taloudellisesta tilanteestaan riippumatta, status-ahdistuksesta ja yhteiskunnallisen putoamisen pelosta prekarisaation ja digitalisaation kiihdyessä².

Adornoa ei yllättänyt, että niin kutsutun *lunatic fringen* ohella NPD:tä kannatti iso joukko tavallisia saksalaisia. Olivathan he samaistuneet natsijärjestelmään sodan loppuun asti, ja menneisyyden työstäminen oli vasta alkutekijöissään, mistä kertoi NPD:n historiallisen revisionismin suosio. Vaikka seuraavina vuosikymmeninä tämä työstäminen eteni esimerkillisesti, Adornon huomiot ovat ajankohtaisia AfD:n polemisoimissa äänekkäästi Saksan ”syyllisyyskulttia” vastaan. Adorno ei ehtinyt nähdä ”Aktion Neue Rechten” irtaantumista NPD:stä vuonna 1972, mutta hän pani merkille NPD:n kiinnostuksen kulttuuriseen vaikuttamiseen, josta sittemmin kehkeytyi myös AfD:n agenda ohjaava ”uuden oikeiston” *Kulturkampf* 1960-luvun punavihreää murrosta vastaan³.

Adornon mukaan oikeistoradikalismien ideologinen onttoisuus ei ollut este sen menestykselle. Tähän riitti yksittäisten tosiasioiden sotkeminen loputtomaan valheiden vyyhteen taitavin silmäkääntötempuin. Niin NPD kuin AfD varioivat jo natsien viljelemiä hokemia ”valehtelevasta mediasta” ja ”kulttuuribolševismista”. Oikeistoradikalismia vastustettaessa Adorno peräänkuulutti propagandan määrätietoisesta järkipäistä purkamista. Vetoaminen ”ihmisyyteen” sen sijaan vain heitti vettä myllyyn. NPD:n kannattajat reagoivat ”Eläköön Auschwitz” -huudahduksin keskitysleireistä puhumiseen, muslimivastaiset pegidalaiset

puolestaan vastustivat ”Hukutta-kaa”-huudoin Välimerelle lähtevä pelastuslaivoja.

Psykologinen tarve, yhteiskunnallinen paine

Mutta propaganda saattoi purra vain, jos sille oli psykologista kysyntää. Miksi jotkut ihmiset kokevat mitättömyyttä ilman ulossulkevaa ryhmäidentiteettiä? Adorno viittaa esitelmässään teokseen *The Authoritarian Personality* (1950), jossa hän amerikkalaisten kollegoidensa kanssa kartoitti antidemokraattista ja rasistista potentiaalia Yhdysvalloissa toisen maailmansodan jälkeen. Kirjan ytimessä oli ajatus tietyistä persoonallisuustyyppistä, jonka korostunut tarve konventionaalisuuteen, vahvoihin johtajiin ja rankaisuhallukkuuteen normeista poikkeavia kohtaan kielivät potentiaalista kannattaa oikeistoradikaaleja liikkeitä.

Monet tarkkanäköiset nykytutkijat Ruth Wodakista Benjamin Moffittiin ja Cas Muddesta Jan-Werner Mülleriin toteavat oikeistopopulismia analysoidessaan sen psykologisen vetovoiman, mutteivät kykene, tai freudilaisuuden leimaa välttellessään halua, tarkastella tätä psykologista mekanismeja tarkemmin⁴. Adornon teoriaa syytetään modernisaation häviäjiä ylenkatsovaksi, psykologisoivaksi vyön alle iskemiseksi, toisen tasaveroisen toimijuuden ja arvokkuuden epäämiseksi. Syytös on kuitenkin erikoinen ajattelija kohtaan, jolle ”kaiken totuuden ehtona on tarve antaa kärsimykselle ääni”⁵.

Olennaista on myös muistaa, ettei Adorno lopultakaan selittänyt oikeistoradikalismia tiettyjen yksilöiden henkilöhistorialla vaan niillä yhteiskunnallisilla puitteilla, joissa he kasvoivat ja elivät. Esitelmässään Adorno tosin vain sivuaa tätä aihetta viitaten pääoman keskittymistendenssiin, joka sysäsi ihmiset kehityksen objekteiksi muodollisen demokratian ja vapauden oloissa. Tähän läpitunkemattomaan yhteiskunnalliseen voimaan perustui siitä ahdistuvien väärinsuunnattu kauna

itse demokraattisia periaatteita ja syntipukeiksi valikoituvia vähemmistöjä vastaan.

Adorno ja uusliberalismi

Adornon filosofiaa leimannut melankolisuus johtui osin siitä, että hän näki vähän mahdollisuuksia yhteiskunnan kapitalistisen rakenteen muuttamiseen. Olemassaolon taistelun rauhoittuminen hyvinvointivaltion kultakaudella olisi saattanut muuttaa hänen käsityksiään, mutta tätä edistysaskelta hän ei ehtinyt näkemään. Nykyään Adornon huomiot ovat taas ajankohtaisia, kun jokaisesta koulitaan oman onnensa seppää (tai koodaajaa) murenevan solidaarisuuden kustannuksella. Juha Siltalan mukaan uusliberaali finanssipääoman vapauttaminen, niukuuspolitiikka, prekarisaatio ja reaali-palkkojen stagnaatio ovat luoneet juuri sellaiset status-ahdistusta ja sosiaalisen putoamisen pelkoa ruokkivat olosuhteet, jotka ajavat kompensoimaan taloudellista epävarmuutta episteemisellä varmuudella oman ryhmän puhtaudesta⁶.

Kuinka uhkaava nykyinen kehitys on? Ronald Inglehartiin ja Pippa Norrisiin tukeutuen voisi huomauttaa, ettei Adorno kyennyt ennakoimaan sitä sodanjälkeisen vaurauden mahdollistamaa kasvatustapojen inhimillistymistä ja koulutuksen yleistymistä, joka 1960-luvulta lähtien rokotti nuoremmat länsimaiset sukupolvet autoritäärisyyttä vastaan. Olisi huojentavaa ajatella autoritäärisyyden yleistymistä uusliberalismin paineessa ehkä sittenkin ohimeneväksi ilmiöksi tämän perustavamman kulttuurisen muutoksen rinnalla. Edelleen Inglehartiin ja Norrisiin nojaten voisi todeta, että niin paljon kuin Adornon painottama talous vaikuttaakin oikeistopopulismien nousuun, toimii sen tärkeimpänä käyttövoimana ehkä sittenkin vanhempien ja vähemmän koulutettujen sukupolvien ”kulttuurinen vastaisuus” 1960-luvun vapautumisen ja kasvavan maahanmuuton moninaistamaa maailmaa vastaan⁷.

Sokeista pisteistään huolimatta

Adorno tarjoaa oikeistoradikalismien tarkasteluun sellaiset tiedealarajat ylittävät käsitteelliset keinot, joiden rinnalla monet nykyanalyysit kalpevat. Adorno kritisoi erityistieteeksi muuttunutta filosofiaa siitä, että se leimaa ”turhiksi ne ainoat kysymykset, joiden vuoksi ihmiset kääntyvät filosofian puoleen”⁸. Aavistuksen liioitellen voisi sanoa tämän kritiikin pätevän myös psykologiaa ja yhteiskuntateoriaa kaihtavin populismianalyyseihin. Ne kertovat, mitä tapahtuu, mutteivät miksi.

Viitteet

- 1 Inglehart & Norris 2017.
- 2 Mushaben 2020, 17.
- 3 Weiss 2017, 15–38.
- 4 Abromeit 2017.
- 5 Adorno 1966, 29.
- 6 Siltala 2017.
- 7 Inglehart & Norris 2017.
- 8 Adorno 1966, 70.

Kirjallisuus

- Abromeit, John, A Critical Review of Recent Literature on Populism. *Politics and Governance*. Vol. 5, No. 4, 2017, 177–186.
- Adorno, Theodor W., *Negative Dialektik*. Suhkamp, Frankfurt 1966.
- Inglehart, Ronald & Norris, Pippa, Trump and the Populist Authoritarian Parties: *The Silent Revolution in Reverse. Perspectives on Politics*. Vol. 15, No. 2, 2017, 443–454.
- Mushaben, Joyce Marie, A Spectre Haunting Europe: Angela Merkel and the Challenge of Far-Right Populism. *German Politics and Society*. Vol. 38, No. 1, 2020, 7–29.
- Siltala, Juha, *Keskiluokan nousu, lasku ja pelot*. Otava, Helsinki 2017.
- Weiss, Volker, *Die autoritäre Revolte. Die neue Rechte und der Untergang des Abendlandes*. Klett-Cotta, Stuttgart 2017.